

Livet på borgen – og omkring den

Af Rikke Agnete Olsen

Middelalderens borge havde mange andre funktioner end de militære, og i Danmark var den befæstede boligs brugstid kort. Den vigtigste rolle både for de kongelige anlæg og de private stormandsboliger var som rammen om ejerens eller hans »bestyrers« liv at være centrum i besiddelsen og det sted, hvorfra denne blev administreret.

De private stormænds borge og gårde var store landbrugsbedrifter. Det var de fleste af centralmagtens også, men til dem var der desuden ofte knyttet forskellig juridisk virksomhed, og lensmanden var som kongemagtens repræsentant den lokale udøvende magt. Det siger meget om samfundet, at det bliver administreret fra store gårde. De er også i sig selv fortrinlige kilder til forskellige sider af livet i middelalderen. Det gælder både rigets almindelige tilstand og godsejernes politiske og økonomiske muligheder og magt. Gennem studiet af de mange små og store anlæg, kan man komme videre ned gennem de sociale lag og få indtryk af, hvilke vilkår og muligheder der bød sig for de enkelte mennesker, afhængigt af deres sociale baggrund.

Det forudsætter imidlertid omhyggelig brug af de skriftlige kilder og fortrolighed med den verden, de kan skildre. Arkæologien alene gør det ikke, selv om det ofte fremhæves, at »spaden lyver ikke«. Det skal såmænd nok passe, men som numismatikeren Philip Grierson siger: »it owes this merit in part to the fact

that it cannot speak!« (1). Den ser heller ikke altid alting lige godt.

De skriftlige kilder fortæller naturligvis mest om herremænd og andre store folk. De udsteder breve på tinge, de optræder i politisk og krigsmæssig sammenhæng, men det vigtigste er, at de ejer jorden og bestemmer over mange af de andre mennesker, der lever på og af den. Godsejernes bolig og hele husstand havde betydning lokalt ud over virkningen af de retslige, skattemæssige og andre administrative funktioner, der var knyttet til de herskendes gårde og borge. Det fortæller de arkæologiske kilder ikke meget om, men de skriftlige gør, selv om det kun er i glimt. Den fulde indsigt ville kræve viden om ejerforhold og gårdenes størrelse, antallet af mennesker i dem, hvad de lavede, om de var selvforsynende, og hvorledes forholdet mellem by og borg eller gård var.

På nuværende tidspunkt kan alle den slags spørgsmål ikke besvares og slet ikke i denne lille artikel, som må nøjes med at anslå forskellige temaer. Som med alt materiale fra Danmarks middelalder er der tale om meget spredte og ujævne oplysninger, og det er ikke engang for senmiddelalderens vedkommende muligt at foretage mere omfattende sammenligninger mellem forskellige anlæg. De enkelte lokaliteter kan heller ikke følges over længere perioder. Både det arkæologiske og det skriftlige kildemateriale er ganske enkelt for spinkelt og for uegalt.

Alligevel er der tilsammen så mange oplysninger om livet i og omkring overklassens boliger, at det godt kan blive til en sammenhængende generel historie, navnlig hvis man vover at slutte tilbage fra lidt yngre kilder. På baggrund af resultatet kan man så med udbytte stille nye spørgsmål til det sparsomme materiale fra middelalderen.

Lensregnskaberne fra kronens borge og gårde er ganske vist først fyldige efter 1610, men de rummer mange oplysninger, der også har gyldighed for middelalderen. Det gælder f.eks. meddelelser om, hvilke funktionærer, arbejdsmænd eller håndværkere, der hørte til husstanden eller blev tilkaldt i påkommende tilfælde, og hvor de så kom fra (2).

Der er også meget at hente i arkiver og regnskaber fra kongelige, hertugelige og endda private husholdninger efter 1450, ligesom der findes enkelte inventarer over bispebesiddelser fra det tidlige 1500-tal (3).

Tiden inden 1450 er virkelig problematisk, men der findes dog enkelte brugbare breve, og de middelalderlige testamenter indeholder mange spændende og nyttige informationer (4).

Tilsammen er det i grunden et fyldigt materiale og et godt udgangspunkt for at stille spørgsmål, som det er muligt at finde svar på.

Livet ved hoffet tegner sig forholdsvis klart fra Christoffer af Bayerns tid. Han regerede mellem 1440 og 1448, og fra hans hof kendes lønningsregnskaber for folk i stalde, køkken, smedje og også højere oppe i husholdningshierarkiet. Der er alle slags ansatte fra små drenge med forefaldende opgaver til narren Caspar, trompeteren og dronningens hofmesterinde (5). Man kan desværre ikke altid se, om de mange forskellige mennesker er fast tilknyttet staben, eller om de kommer ind udefra som f.eks. en gruppe musikanter

hos Sjællands biskop i 1447 (6). Gennem en kommenteret kopi fra det 18. århundrede af blandede regnskaber og dokumenter fra kong Christoffers tid får man kendskab til, at kongen badede meget. Det finder kommentator en kostbar fornøjelse, som han foreslår skyldes den bayriske baggrund eller helbredsårsager. Kongen var jo barnløs! I det 18. århundrede var man ikke klar over, at renlighed også var en gammel nordisk sædvane. I senmiddelalderen blev det endda regnet for næstekærligt at betale for fattige menneskers badstuebesøg. Sådanne »sjælebade« figurerer ret hyppigt i dronning Christines hofholdningsregnskaber (7).

Christoffer af Bayern var glad for frugt og købte blandt andet pærer for mere, end overfalkonéren fik til foder til jagtfuglene, så det kan ikke have været småsummer. Falkejagt var almindelig i de øvre sociale lag i middelalderen, fornemme unge mænd afbildes ofte med falk på hånden, og på de større bedrifter havde man sikkert flere af de kostbare fugle og falkonéret til at passe dem. Det antyder bestemmelser i landskabslovene om at tage æg fra rovfugles reder (8), men falkonérembedet nævnes altså ikke førend i 1440-rne.

Det er karakteristisk, at ganske vist er der forskellige stillinger, som først optræder sent i kilderne, men næsten alle dem, der kendes fra tidligt i middelalderen, findes også langt op i tiden. Det gælder dog ikke specialister som de to »tonsurklippere« hos ærkebisen af Lund, der hver arvede en grå hest i 1330-rne (9). Den slags findes ikke efter reformationen, men så havde man jo barber og bartskærer.

Én ting er imidlertid, at man ser de samme stillinger optræde her og der i middelalderen igennem. Noget andet er, at man først så sent som fra 1600-tallet kender en fuldstændig fortegnelse over alle de mennesker, der var knyttet til en stor hofholdning. Det er ved Frederik den II's enkedronning Sofies hof på Nykøbing Slot på

Fig. 1. Lynderupgård er opført i 1500-tallet, men sådan har en stor del af middelalderens storgårde set ud. Bindingsværksfløjene omslutter »det grønne tun«, man kender fra folkeviserne, og bygget ind i dem er et lille stenhus, »stenstuen«. Det var et brandsikkert rum til ejerens dokumenter og andre værdier, og voldgraven viste, at her boede folk af stand. Foto: Nationalmuseet.

Falster. Her omtales alle ansatte, deres løn angives og antallet af medhjælpere, de hver for sig måtte have. Der er klare bestemmelser om, hvem der måtte spise med på slottet, og hvem der for egen eller sin herres bekostning skulle spise ude i byen, og det er blandt andet morsomt at se, at der kun er øl ad libitum de dage, der serveres frokost (10).

Nu kunne man måske indvende, at der sandsynligvis var stor forskel på Dronning Sofies hof og middelalderens kongsgårde for ikke at tale om de private husholdninger. Meget i regnskaberne fra Kong Hans' tid tyder dog på en lige så omfattende hofstab, og et samtidigt regnskab fra familien Gyldenstjernes Aagaard i Han Herred fortæller om en fast husstand på 60 perso-

Fig. 2. Forskelligt bord- og køkkentøj fra senmiddelalderen. Kanderne og det lille krus af stentøj er importgods, stegesoen af lertøj er nok hjemligt arbejde. Fundene er fra København, men på gårdene har man haft samme slags. Foto: Nationalmuseet.

ner, og at der kunne skaffes plads til 300 heste, når der kom mange gæster (11). Kongens Gurre i Nordsjælland havde en hestestald på 60×15 m allerede i 1300-tallet. Det var i areal ca. dobbelt så meget som den befæstede del af anlægget, der af de fleste vel nu opfattes som kongeborgen, fordi ruinen af den er det eneste

synlige på stedet. På Kalundborg Slot var der en lige så stor hestestald (12). Alene de staldkarle – og hunde – der var nødvendige her, har udgjort mange indvi-

Sandsynligheden taler dog for, at selv om der kunne være store husholdninger i middelalderen, så blev de store steder flere i slutningen af perioden og efter den i takt med koncentrationen af adelsgodset på færre hænder og navnlig med arronderingen, dvs. samlingen af store godsmængder omkring herregårdene. Den tog først for alvor fart sent i middelalderen og i de efterfølgende århundreder og nødvendiggjorde større husholdninger, men havde også indflydelse på, hvilke reserver man havde brug for i oplandet. Samlingen af godset fik f.eks. betydning for byggeriet på gårdene, og for hvor mange og hvilke faste håndværkere, der var på dem. Den sene samling forklarer i grunden også, at tvangsarbejdet på godserne først blev en plage efter middelalderen.

De enkelte anlægs størrelse og dermed husstand varierede meget. Det er i forskellen i antal mellem små og store herregårde, man ser ændringen af samfundet og den betydning, borge og gårde havde lokalt. Nogle gårde forblev gammeldags langt op i tiden, men idealet var for dem alle det ofte nok så fjerne hof, og principielt afspejlede livet på selv små og gammeldags gårde de samme funktioner og dermed det persongalleri, som fandtes på de store steder.

Køkkenfunktionerne var vigtige. Kokken ledede arbejdet, somme tider hjulpet af sin underkok og altid af mange flere. Kokke var vistnok normalt mænd, i hvert fald på store gårde, og først så sent som i 1600-tallet ser man i regnskaberne for Familien Rosenkrantz på Djursland omtalt »en kvinde til at koge for os« (13). Kokkehvervet var velbetalt og højt agtet. Kokke kunne have tilladelse til selv at have indtil flere private tjene-

re, og de nævnes tit i testamenterne. Det er muligt, man hentede gode kokke langt borte fra og måske endda kappedes om at ansætte de bedste, men det har vi ingen konkret viden om. Navnlig én kok er berømt fra Danmarks middelalder, nemlig den Morten, der hjalp ærkebiskop Jens Grand ud af fængslet på Søborg i 1200-tallet (14). Det havde ikke meget med kogekunst at gøre, men fik til gengæld politiske konsekvenser på landsplan.

Ved enkedronning Sofies hof på Nykøbing var både brygger og bager selvstændige embedsmænd af stor betydning. Begge havde assistenter eller tjenere, og her som alle andre steder beskæftigede konservering og tilberedning af mad og drikke mange mennesker, fordi man selv lavede meget helt fra grunden. Flere kom til, når maden skulle sættes på bordet, og ved gæstebud blev kvinder fra landsbyen eller nærliggende gårde sikkert tilkaldt som ekstra hjælp.

Stalden var næsten lige så vigtig som køkkenet, og her arbejdede staldkarle, stalddrenge, vognsvende og lakajer med at passe heste og kvæg og se efter køretøjerne. Vogne og seletøj krævede særligt tilsyn, og en hærs-kare af drenge, nogle af dem bondedrenge og andre bedre folks børn, passede f.eks. på hundene. Der var stalddhunde til at vogte dyrene i stalden mod indbrud. De bar klokke, så man kunne høre dem komme (15). Jagthundene var endnu højere værdsat og ofte de bedre folks børns ansvar. I middelalderen om nogensinde var hunden menneskets bedste medhjælp, og som værdifulde medlemmer af husholdningen kunne gode hunde ikke overlades til hvem som helst. Hundepasning var f.eks. et led i den undervisning i at begå sig i livet, som overklassens sønner fik, når de opholdt sig på andre gårde end den hjemlige eller ved hoffet. Således beretter den senere rigsmarsk Tyge Krabbe selv om, hvordan han i mange af sine drengeår passede

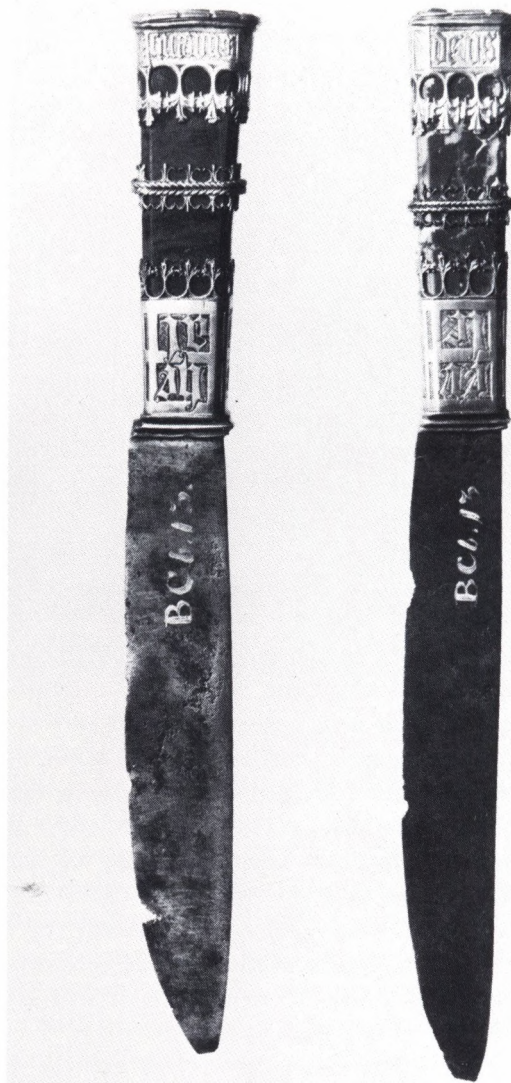

Fig. 3. Der blev gjort meget ud af bordtøjet, som f.eks. skaflet på knivene her.
Foto: Nationalmuseet.

kong Hans' hunde og tilbragte »mangen en fændens dag med dennem i moser og kær« (16). Somme tider var hundedrengene også sammen med dyrene om natten. Hundeholdet og jagtens rolle i gårdens økonomi er et helt kapitel for sig.

Portneren og hans hjælpere vogtede indgangen, kappellanen eller præsten så til sjælens velfærd, og skovfoged og skytte passede skoven og dens dyr. Musikanter, narre og dværge sørgede for underholdning, og tømrere, snedkere, murere og smeden holdt huse og møbler i stand og fremstillede i et vist omfang redskaber og våben. Skytter, først til armbrøst og siden til bøsser forsvarede stedet og blev i øvrigt sikkert hjulpet af alle de andre mandfolk på borgen undtagen måske præsten, når det var nødvendigt. Det ser ud til, at der tit ikke var nær så mange rigtige krigsfolk fast knyttet til borgene, som man engang troede, men Mogens Gyldestjerne til Ågård kunne dog stille mellem seks og tyve væbnede mænd til kongens rådighed i påkommende tilfælde (17).

De store steder var hele verdener i sig selv. Der skulle være plads til både foged og forvalter med skriver og alle de karle og piger og koner, der var nødvendige i driften af avlsgården, som også var del af bedriften. På herregårdene og de private borge kunne der også være forskellige beboelseshuse, måske beboet af flere generationer, og på de kongelige anlæg var der foruden lensmandens bolig altid rum, som stod rede til majestæten og hans følge. Sådan var det stadig op i 1600-tallet, skønt hoffet nu ikke mere kom så meget omkring som i middelalderen, da kongen styrede riget på rejse.

Nogle af de ansatte kunne have deres egen bolig uden for borgen eller slottet. Det havde dronning Sofies konditor og hans hustru, der begge var på hendes lønningsliste (18). Det har dog nok været et særsyn og

muligt, fordi slottet lå i en by, hvor erhvervet kunne eksistere selvstændigt. Det gjorde det f.eks. i Odense, hvor kong Hans havde det med at sende sine små drenge ind fra Næsbyhoved efter hele pund konfekt ad gangen (19).

Dette husholdningsmønster er ganske givet velkendt for enhver, der arbejder med middelalderens historie, og de ansatte, der mangler her, kan man selv føje til listen sammen med selve familien, mand, kone og børn, både deres egne, og dem der var i deres varetægt. Desuden var der ammer til de små og kammerpiger og tjenere, alle dem, man kunne kalde den indre husstand.

Det er muligt på baggrund af de forskellige kildegrupper, bygningers størrelse osv. at regne sig frem til gennemsnitsstørrelsen af husstanden på en pænt stor gård, og det giver omkring et halvt hundrede mennesker (20). Det passer pænt med de omkring 60, der faktisk omtales i Aagaard dokumentet, og endnu så sent som i 1610 var det også, hvad der krævedes for at holde Konldinghus i gang, når kongen ikke var der (21).

De mange folk med forskellige bestillinger understreger indtrykket af selvforsynende lilleverden, men borge og gårde gav også mange håndværkere og handlende udefra deres næring. Desuden fik mange løsarbejdere muligheder for fortjeneste, når der var store husholdninger i nærheden. Det kunne være ved alt fra dagleje til at trække med hunde fra den ene kongebolig til den anden, ofte over lange strækninger. Det var der en del gamle mænd, der tjente penge ved at gøre for dronning Christine omkring 1500. Én af dem blev bidt af bæstet, han skulle trække med, og fik næsten lige så meget i erstatning, som han ville have tjent ved at gå med dyret fra Viborg til Næsbyhoved (22). Skanderborg by tog til at vokse, da Frederik II gennem lange

Fig. 4. Jagten var mere end tidsfordriv, den ydede et væsentligt bidrag til husholdningen, men den var også en ridderlig idræt. Fra Gaston Phoebus: *Le livre de la Chasse*.

tider boede fast på slottet med hoffet, og endnu er der forholdsvis mange værtshuse i byen som et levn fra de store tider. I middelalderen var Skanderborg også en vigtig kongelig fæstning, der ofte blev besøgt, men altså ikke nok til at befordre fremvæksten af en rigtig by. Ved visse lejligheder i midten af 1200-tallet, da Valdemar Sejrs sønner stredes indbyrdes, blev de kongelige besøg endda en plage, f.eks. da Erik Plovpenningss dronning Juttas medbragte krigsfolk hærgede i omegnen (23).

Tilstedeværelsen af en borg skaber ikke nødvendigvis grundlag for bydannelse, og en borg behøver heller

ikke en by i nærheden. Lensmanden på Malmøhus hentede ikke de håndværkere, der var nødvendige på slottet i det tidlige 1600-tal fra Malmø by, der ellers nok kunne have leveret dem, men fra andre og fjerne egne i Skåne (24). På Kalø brugte man håndværkere fra Århus og Randers (25), og det samme gjorde familien Rosenkrantz til Rosenholm i nærheden (26). Mange håndværkere, der arbejdede på Koldinghus, kom også langt borte fra, og håndværkerne på Riberhus blev i en del tilfælde hentet fra Kolding (27). Selvfølgelig kunne det være bekvemt for borgens beboere, at der lå en by tæt ved, og der er mange eksempler på, at

dronning Christine på Næsbyhoved udnyttede Odenses nærhed til andet end indkøb af marcipan til kong Hans.

For byen var borgens nærhed heller ikke nødvendig eller nogen ubetinget fordel, og den gav ikke uden videre større sikkerhed i tilfælde af krig. Tværtimod kunne den blive til byrde og øget fare for den enkelte, fordi kongen kunne beordre borgerne til at deltage i forsvaret (28).

Spredt over hele landet lå der mange private borge og herregårde. Nogle var ganske små, ikke større end bondegårdene omkring dem. Andre, ikke mindst bispeseresidenserne, var helt på højde med de kongelige anlæg. Bortset fra København ved Absalons borg og hans broder Esbern Snares Kalundborg voksede der ikke byer frem ved private borganlæg, og de to steder var nok blevet til byer alligevel. Desuden blev de kongemagtens i løbet af middelalderen.

Den store forskel i størrelse på de private anlæg understreger samfundets sociale lagdeling og peger navnlig i senmiddelalderen på, hvor forskellige økonomiske vilkår stormændene havde. Nogle af de mindre stormandsgårde blev måske drevet i fællesskab med landsbyens øvrige gårde, skønt deres ejere kunne være fætre til mænd, der både var riddere og sad i rigens råd og havde enorme besiddelser over hele landet. Det var ikke økonomien, der gav standsbevidstheden, men i senmiddelalderen kunne mange af magnaternes mindre bemidlede slægtninge ikke leve op til samfundets krav til dem økonomisk og socialt, og nogle gled ned i den ufri bondestand, mens andre endte som fogeder og forvaltere hos deres bedrestillede slægtninge, der i mange tilfælde havde overtaget deres jord (29). Det var et led i arronderingen.

I de mindre husholdninger var tilværelsen ordnet på samme måde som i store hofholdninger, men der var

ikke nær så mange beskæftiget. I stedet havde de enkelte mennesker mange forskellige arbejder. Kokken kunne være husmoderen selv eller hendes højre hånd og dertil have ansvaret for brygning og bagning. Husherren var måske på samme tid sin egen forvalter, plovmand og falkonér og brugte den lokale kirke som sit kapel og præsten som sin kapellan og skriver. De mindre steder var måske på mange måder mere selvforsynende end de store. Kravene var mindre, fordi økonomien var dårligere, og når man ikke havde råd til at købe dyre, importerede varer, måtte man nøjes med de produkter, man selv kunne fremstille. Sådan kan i hvert fald resultaterne af nogle af voldstedsudgravningerne tolkes (30). Der er imidlertid langt igen, før man kan tale om et repræsentativt arkæologisk materiale, og endelig fortæller udgravninger jo ikke, om det er livet hos gårdens ejer eller hans foged, vi får indblik i.

De senere års betydningsfulde og meget omtalte udgravninger af landsbyer og storgårde i Jylland med Vorbasse i spidsen viser, at landsbyerne i vikingetid og tidlig middelalder var dominerede af én eller et par store gårde, og det understreger samfundets aristokratiske karakter. I Vorbasse tyder fundene på, at man i høj grad var selvforsynende også på de store gårde. Det var kun nødvendigt at købe jern og salt, men man kunne naturligvis altid få lyst til diverse luksusgenstande. Der har i hvert fald været dyr, importeret keramik i husholdningen, og overskuddet til at købe det kom muligvis fra kvægavl og salg af kreaturer. Det kunne spor af meget store stalde tyde på (31).

Man kan sige, at gård og landsby, altså lokalsamfund, var én og samme ting i disse landsbyer, men det er et væsentligt problem, at vi ikke ved, om mønsteret var det samme overalt i landet, og vi kan heller ikke afgøre, hvornår stormændene begyndte at have mange besiddelser spredt over hele det danske rige i det

Fig. 5. Efter uddrivelsen af Paradis »da Adam pløjede og Eva spandt, hvem var vel da en herremænd«. Her er Adam malet med sin plov i Elmelunde Kirke, men det kunne godt være én af den sene middelalders små lokale herremænd, f.eks. her Torben, der i folkevisen blev dræbt af sin datters bejler, mens han gik og pløjede. Foto: Nationalmuseet.

»patchwork« mønster, der er så karakteristisk for dansk middelalders godsstruktur, og som indebar, at meget gods blev drevet af fogeder og forvaltere. Det er imidlertid sandsynligt, at udviklingen af det fulgte i kølvandet på samlingen af det danske rige senest fra 700-årene.

Allerede i det 12. århundrede var der godsejere med enorme besiddelser. Det bedste eksempel er Hvide-slægtens gods på Sjælland, der tilsammen var mere omfattende end kongens og kronens ejendom på øen, og man skal langt op i tiden, før man finder lige så

velhavende folk. Familiens besiddelser omfattede hele landsbyer og vældige, sammenhængende områder, men fordelt på gårde, der i mange tilfælde blev drevet af ufri forvaltere. Disse gårde kunne være af samme størrelse, som dem slægtens medlemmer selv beboede f.eks. i Fjenneslev og Bjernede, hvor de også byggede kirkerne, som stormændene gjorde over hele landet. Det har man længe været klar over, men det er forholdsvis nyt, at de ældste kirker ligefrem var gårdkirker, placeret bag samme hegn som storgårdens andre bygninger (32).

I tidens løb blev godsbesiddelsen landet over omfordelt i en sådan grad, at alle gårdene i en landsby kunne have hver sin ejer, som måske boede langt borte. Efterhånden kom flere til at eje meget gods over hele landet, men til gengæld blev overklassen snævrere end tidligere. Mange af de små herremænd, som er blevet kaldt landsbyvæbnere, og som måske kun besad den gård, der selv boede på, levede på niveau og i fællesskab med deres ufri naboer, som måske endda var økonomisk bedre stillet. Hvor det tidligere havde været ufri, der drev storgodsejernes gårde som forvaltere, fik nu de fattige slægtninge deres chance som bestyrere af mere velstillede familiemedlemmers gods. Andre gled ned i mængden af ufri bønder, fordi de ikke evnede at leve op til de forpligtelser, det indebar at høre til de privilegerede. Foruden deres egne vældige besiddelser bestyrede de nye storgodsejere ofte kronens gods og var kongens lensmænd på vilkår, der var så sikre, at man næsten kunne tale om arvelige forleninger. De havde mulighed for og midler til en livsform og levestil, der adskilte sig meget fra den befolkning, de sådan set levede af (33).

Den ændrede livsførelse medførte f.eks., at selvforsyningen på gårdene blev mindre udtalt. Det kunne ligefrem ske, at kød blev købt, eller at kvinder, der ikke var medlemmer af husstanden, men boede i nogen afstand fra gården, blev betalt for at spinde, som det var tilfældet på Rosenholm i det tidlige 1600-tal (34). Man kan sige det på den måde, at hvor landsbyen og bønderne i middelalderen havde hørt til den store gård, var det i det 17. århundrede kommet til at høre under herregården.

Denne udvikling illustreres af de danske borges historie, også som den viser sig arkæologisk. Selv om vi må regne med, at en hel del anlæg er totalt forsvundet, så er antallet af kendte befæstede voldsteder meget

mindre end antallet af landsbyer og sogne, og man må indse, at langt fra alle storgårde blev bygget om til borge.

En af grundene til det er, at stormændene ikke befæstede alle deres besiddelser. F.eks. var der aldrig borg i Fjenneslev eller Bjernede og flere andre af Hvideslægtens gamle besiddelser, selv ikke i 1300-tallet, der ellers bestemt var borgens århundrede. Sådan var mønsteret også andre steder i landet, hvor man kan få fornemmelse af ejerforholdene, og det er svært om ikke umuligt i dag at forstå, hvad der var baggrunden for placeringen af mange af de private borge.

F.eks. befæstede Laurids Trugotsøn eller Truedsøn af Gylling i Hads Herred syd for Århus ikke gården dér, men byggede til gengæld en lille borg på sin besiddelse Kærgård i Hundslund Sogn ved den gamle hovedvej mellem Århus og Horsens. Sådan har man i hvert fald hidtil tolket de kilder, der findes om stedet, og man har set Kærgård som en følge af Laurids Truedsøns forbindelser til holstenske kredse i de år, centralmagten i Danmark gik i opløsning (35). Hans datter Cecilie ægtede omkring 1350 én af de indvandrede holstenske adelsmænd, Markvard Rostrup, og bragte som medgift Kærgård og andet gods i nærheden, men da var borgen forlængst indraget og brændt af. Måske var den allerede væk i 1335, da Markvard Rostrup første gang optræder i danske kilder (36), og det kan tænkes, at stedet slet ikke tilhørte Laurids Truedsøn, da borgen stod. Det er jo så lidt og så tilfældigt, hvad der er overleveret af skriftlige kilder om ejendomsforholdene i middelalderen, navnlig fra Jylland, og megen jord skiftede hyppigt hænder. Den klokke, fru Cecilie sikkert i anledning af sit bryllup skænkede til Gylling kirke, hænger imidlertid endnu i sit tårn som udtryk for, hvad storgården betød i sit sogn (37).

Der var sikkert flere private småborge end Kærs-gård, som gik til grunde i de urolige år i 1330-rne, og mens de stod, har de ikke forsvaret andet end sig selv og sjældent mod nogen mægtig fjende, måske blot na-boen eller omstrefjende røverbander. Den ringe stør-relse hænger naturligvis sammen med økonomisk for-måen, men er også udtryk for den spredte godsstruk-tur, der jo kunne betyde, at nærmeste nabo også var den værste fjende. Man skal ikke regne med, at de private borge ydede beskyttelse eller sikkerhed for eg-nens øvrige befolkning. Dels lå mange af dem langt borte fra alfarvej i sump og mose, og hvem ville dog være så tåbelig at give ly til nabofjendens bønder?

I de usikre tider i 1330-rne og 40-rne havde den brede befolkning behov for værn, og det havde også de stormænd, hvis borge var blevet ødelagt, eller som ikke havde haft råd til at bygge nogen. Så søgte man måske tilflugt i det fasteste hus i sognet, i kirken, selv om det ikke var meningen med den. I Hads Herred, der allere-de da var på vej ind under Århusbispens dominans, blev en række kirkegårde befæstede med hans tilladel-se, skønt det var mod kirkens ånd (38).

De fjerntliggende borge havde langt til det alminde-lige liv mellem mennesker, til landsbyerne hvor de havde været det naturlige midtpunkt og til byerne med handel og markeder. Det var også vanskeligt at bestyre jordegodset på lang afstand og passe det mølleri, som Hans Stiesdal så tit har understreget, var en del af herremandens virksomhed, så det kan ikke undre, at mange af de private borge kun eksisterede i kort tid. Så snart der faldt ro over landet, flyttede ejerne tilbage til de landsbyer, hvor de hørte hjemme – eller måske er det rigtigere at sige, at gårdene vendte hjem til det miljø og den virkelighed, som de naturligt var del af endnu en tid lang. Her fik de tit en ny skikkelse, der var lige så fredelig og ubefæstet, som gårdene havde

været tidligere i middelalderen, men som var mere re-gelmæssigt udformet, nemlig herregårdspladsen.

Noter

1. Grierson 1959, s. 129.
2. Jexlev 1978.
3. Danmarks middelalderlige regnskaber I, 1953. Dronning Sofies Kopibøger, 1937. Sophie Brahes Regnskabsbog, 1955. Dronning Christines hofholdningsregnskaber, 1904. Danske Magazin 3, III og 4, I. Jacobsen, 1930. Danmarks Middelalderlige Regnska-ber III, 1956.
4. Testamenter, 1901.
5. Danmarks middelalderlige Regnskaber I, s. 3 f.
6. Som note 5, s. 22 og s. 29.
7. Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, s. 374.
8. Danmarks middelalderlige Regnskaber I, s. 30. Danmarks gam-le love 1945, ss. 37, 69 ff.
9. Testamenter s. 74, 4.
10. Dronning Sofies Kopibøger s. 337 ff. »Bestallinger«.
11. Danske Magazin 4, I, ss. 68 ff., 177 ff. Danske Magazin 3, III, s. 263. Jacobsen 1930, s. 117.18.
12. Trap Danmark, Frederiksborg Amt, 1953, s. 101.
13. Sophie Brahes Regnskabsbog, s. 21, s. 47.
14. Jens Grands Fængselskrønike, Arild Hvidfeldt, Folioudgaven 1653, tillæg til bd. 2.
15. Danmarks middelalderlige Regnskaber I, s. 297.
16. Missiver fra kongerne Christiern I' og Hans' tid. 1-2, 1912-14, bd. 2, s. 415, udateret nr. 36.
17. Danske Magazin 3, III nr. 22, s. 280, nr. 33, s. 286, nr. 34, s. 288, nr. 36, s. 289, nr. 43, s. 294.
18. Dronning Sofies Kopibøger, s. 357.
19. Danmarks middelalderlige Regnskaber I, s. 283, Danske Maga-zin 4, I, s. 78.
20. Danske Magazin 4, I, s. 69 f., s. 179 f. Dronning Christines Hofholdningsregnskaber s. 1-10. Danmarks middelalderlige Regnskaber 3, Saltø s. 315 f. Danske Magazin 3, III, nr. 26, s. 283 f., nr. 28, s. 284 f.
21. Koldinghus Lensregnskaber 1984, s. 166.
22. Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, s. 224.
23. Øm klostres Krønike, s. 48.
24. Christensen: Malmøhus.

25. Kalø lensregnskaber, Rigsarkivet.
26. Sophie Brahes Regnskabsbog f.eks. s. 44-45.
27. Koldinghus Lensregnskaber 1984, s. 165 ff.
28. Danmarks middelalderlige Annaler 1980, s. 137.
29. Dahlerup 1969, s. 1-42. Prange 1988, s. 191-208.
30. la Cour 1961, hele fundbeskrivelsen, store fund fra Hedegård (Halkær) Bislev S. Hornum H. Aalborg A. og Boringholm, Hvirring S. Nim H. Skanderborg A og andre borg- og voldstedsudgravninger er ikke publiceret.
31. Hvass 1978, s. 61-110.
32. Nørlund 1927, s. 141-170. Udgravninger ved Lisbjerg Kirke nord for Århus (Hans Jørgen Madsen, Moesgård), Rye ved Roskilde, Karlstrup ved Køge m.fl.
33. Dahlerup 1969 og 1988, s. 347-362.
34. Sophie Brahe, s. 58.
35. Stiesdal 1943.
36. Diplomatarium Danicum 2, XI, 193.
37. Danmarks Kirker, Århus Amt, 1983-87, s. 2832.
38. Diplomatarium Danicum 2, I, nr. 256 og 3, II, nr. 153.

Litteratur

Kildeudgaver

- Danmarks gamle love på nutidsdansk I-II. E. Kroman ed. 1945.
 Danmarks middelalderlige annaler. E. Kroman ed. 1980.
 Danmarks middelalderlige Regnskaber 1. G. Galster ed. 1953.
 Danske Magazin 3. III og 4. I.
 Diplomatarium Danicum. Sprog- og Litteraturselskabet ed. 3. I og 3. II.
 Dronning Christines Hofholdningsregnskaber. William Christensen ed. 1904.
 Dronning Sofies Kopibøger. Svend Thomsen ed. 1937.

- Jens Grands Fængselskrønike, Arild Hvidtfeldt, tillæg til folieudgaven 1653, bd. II.
 Koldinghus Lens Regnskab 1610-11 ved Birgitte Dedenroth-Schou i samarbejde med Anemette S. Christensen. Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie 1984.
 Missiver fra kongerne Christiørn I's og Hans' tid, bd. 2. William Christensen ed. 1912-14.
 Sophie Brahes Regnskabsbog 1627-40. Henning Paulsen ed. 1955.
 Jyske Selskab for Historie, Sprog og Litteratur.
 Testamenter fra Danmarks Middelalder. Kr. Erslev ed. 1901.
 Øm Klosters Krønike. Jørgen Olrik ed. 1912.
 Trap Danmark, femte udgave.

Bøger og artikler

- Christensen, Ulla: Malmøhus len. Upubliceret speciale i historie, Københavns Universitet.
 la Cour, Vilhelm: Næsholm. 1961.
 Dahlerup, Troels: Lavadelens krise i dansk senmiddelalder. Historisk Tidsskrift 12.4.1969.
 Dahlerup, Troels: Lejebreve og entreprenører. Festskrift til Erik Ulsig 1988.
 Grierson, Philip: Commerce in the Dark Age: A Critique of the Evidence Transactions of the Royal Historical Society (5th Series) 9, London 1959.
 Hvass, Steen: Die Völkerwanderungszeitliche Siedlung Vorbasse, Mitteljütland. Acta Archaeologica vol. 49, 1978.
 I. C. Jacobsen: Aagaard. Historisk Aarbog for Thisted 1930.
 Jexlev, Thelma: Lensregnskaberne, en oversigt. 1978.
 Nørlund, Poul: Jorddrotter på Valdemarstiden. Festskrift til Kr. Erslev. 1927.
 Prange, Knud: Arme Riddere. Festskrift til Erik Ulsig. 1988.
 Stiesdal, Hans: Kærsgaard. Historiske Aarbøger for Aarhus 1943.
 Wittendorf, Alex: Alvej og Kongevej. 1973.